

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด และทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นแนวทางในการศึกษาครั้งนี้

1. วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น
2. การถ่ายทอดวัฒนธรรม
3. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น

สังคมแต่ละสังคมนั้นมีประวัติความเป็นมาไม่เหมือนกัน ทั้งสภาพพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ ทำเลที่ตั้งของชุมชน วิธีการดำเนินชีวิต ความเชื่อ ค่านิยม ขนบธรรมเนียมประเพณี จะแตกต่างกันไป สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้แต่ละสังคมก็จะต้องมีทางออก มีวิธีการคิดค้นและสร้างขึ้นมาและร่วมกันใช้เป็นที่ยอมรับของสมาชิกในชุมชนและก็มีวิธีการถ่ายทอดระหว่างสมาชิกจากชนรุ่นหนึ่งไปสู่ชนอีกรุ่นหนึ่ง ขณะเดียวกันก็จะมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเพื่อให้เหมาะสมกับสภาวะการณ์แต่ละยุคแต่ละสมัย เพื่อให้สมาชิกภายในชุมชนอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข สิ่งเหล่านี้เรียกว่า วัฒนธรรม

วัฒนธรรมมีความสำคัญอย่างยิ่งของสังคม แสดงถึงเอกลักษณ์ที่สังคมนั้นมีความประพฤติปฏิบัติสืบต่อกันมาอย่างไรก็ตามเพื่อให้เข้าใจในวัฒนธรรมที่ชัดเจน จำเป็นต้องเข้าใจความหมายของวัฒนธรรม

การที่สมาชิกของสังคมหนึ่ง ๆ มีความคิดหรือวิถีชีวิตแตกต่างไปจากสมาชิกของสังคมอื่น กล่าวได้ว่าเป็นผลของการเรียนรู้ ซึ่งรวมเรียกว่า วัฒนธรรม (อานนท์ อาภาภิรม, 2516, หน้า 104) วัฒนธรรมแต่ละวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชน คือ ระบบคุณค่าที่รวบรวมได้จากประวัติศาสตร์ เป็นคุณค่าทั้งทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง และแนวคิดที่สัมพันธ์กันเป็นโครงสร้าง มีผลต่อพฤติกรรมของคนในชุมชนในชีวิตจริงทั้งหมด ในแง่นี้วัฒนธรรมไม่ใช่สิ่งเก่าเป็นประเพณีต่าง ๆ เท่านั้น แต่คือบทสรุปของความคิด และการปฏิบัติหรือคุณค่าทั้งหมดที่ทำให้แก่สังคมนั้นขึ้นเป็นโครงสร้างทั้งทางด้านการทำมาหากิน ด้านความเชื่อ การตัดสินใจ ซึ่งทั้งหมดนี้เกี่ยวโยงกันอย่างแยกไม่ออก อันเป็นผลมาจากวิวัฒนาการ

ประวัติศาสตร์ของชุมชนและสังคม ขณะเดียวกันหากพิจารณาถึงการให้ความสำคัญกับระบบคุณค่าดั้งเดิมของชุมชน อาทิ การเคารพผู้อาวุโส การทำบุญ ความเชื่อในเรื่องการทำมาค้าดี จะพบว่าปรากฏการณ์เหล่านี้ เป็นส่วนที่สมาชิกของชุมชนได้ร่วมกันสร้างขึ้นและมีการดำรงอยู่อย่างสอดคล้อง เพื่อรับใช้ชุมชนอย่างต่อเนื่องในการพัฒนาการทางวัฒนธรรมของประชาชน (บุญเทียน ทองประสาน, 2531, หน้า 72)

วัฒนธรรม คือ ความคิดหรือระบบคิดของมนุษย์ที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติกับมนุษย์ มนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติที่ฝังอยู่ในเครือข่ายต่าง ๆ ที่ซับซ้อนซึ่งร้อยรัดกันอยู่อย่างมีสัมพันธ์ภาพ ความสัมพันธ์ทั้งสามชุดนี้มีได้กำเนิดดำรงอยู่ และเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นอิสระจากกันแต่สัมพันธ์กัน มีอิทธิพลกำหนดซึ่งกันและกันโดยตลอด ทำให้ความสัมพันธ์ทั้งสามชุดเป็นตัวกำหนดแบบแผนในการดำรงชีวิตในด้านต่าง ๆ ของมนุษย์ด้วย อันได้แก่ วิถีชีวิตด้านศาสนา ระบบความเชื่อ วิถีชีวิตด้านการศึกษา และการถ่ายทอดความรู้ วิถีชีวิตด้านสุขภาพอนามัย วิถีชีวิตด้านอาหาร วิถีชีวิตด้านศิลปะวรรณกรรม เป็นต้น (ฉลาดชาย รมิตานนท์, 2536, หน้า 81)

ศรีศักร วัลลิโภดม (2536, หน้า 15 - 26) ได้ให้ความหมายวัฒนธรรมเป็น 2 ประเภท คือ ศิลปวัฒนธรรมกับชีวิตวัฒนธรรม ศิลปวัฒนธรรมเป็นวัฒนธรรมในรูปแบบของศิลปะและประเพณี ทำให้มองเห็นวัฒนธรรมในลักษณะหยุดนิ่ง ล่องลอย และไร้ชีวิตชีวา ส่วนวัฒนธรรมในเชิงชีวิตวัฒนธรรม หมายถึง องค์กรรวมของวิถีคิด คุณค่า และอุดมการณ์ของสังคมที่มนุษย์สร้างสรรค์และสะสมขึ้นมาในความหมายที่จะแสดงออกถึงจิตวิญญาณความเป็นมนุษย์ และการปรับตัวกับสังคมและธรรมชาติ วัฒนธรรมเปรียบเสมือนพลังที่อยู่เบื้องหลังศิลปะ และวิถีชีวิตของสังคมมนุษย์ มีความหลากหลายและซับซ้อน แตกต่างกันไปแต่ละท้องถิ่น และมีพลังเคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลงได้ด้วยการผลิตใหม่ของวัฒนธรรม

วัฒนธรรมในฐานะองค์รวม ประกอบด้วยระบบใหญ่ด้วยกัน 3 ระบบ ซ้อนกันและมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน คือ

1. ระบบคุณค่า หมายถึง ศิลธรรมส่วนรวมและจิตวิญญาณของความเป็นมนุษย์ที่สร้างสรรค์ ซึ่งในสังคมที่เป็นจริงจะเห็นระบบคุณค่านี้ในรูปของศาสนา และความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ เช่น การนับถือผี ซึ่งจะมีศีลหรือข้อห้าม ไม่ให้เกิดการละเมิดเพื่อนมนุษย์และส่วนรวม ทำหน้าที่เป็นเสมือนกฎเกณฑ์หรือจารีตประเพณี ในสังคมภาคเหนือเรียกข้อห้ามนี้ว่า ขีด ซึ่งถือว่าเป็นความอัปมงคลที่เกิดกับผู้ละเมิดของส่วนรวม เช่น ถมน้ำเหมืองและคลองส่งน้ำ หรือตัดไม้ใหญ่ที่มีผีสิงสถิตย์อยู่ เพราะผืนนั้นถือว่าเป็นตัวแทนความเชื่อของชุมชนส่วนรวม

2. ระบบภูมิปัญญา ซึ่งครอบคลุมวิถีคิดของสังคม มักอยู่ในรูปของกระบวนการเรียนรู้ การสร้างสรรค์ การถ่ายทอดความรู้ผ่านองค์การทางสังคมในท้องถิ่น และเห็นจากแบบแผนทางสังคม เช่น ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ

3. ระบบอุดมการณ์ หมายถึง คัดค้านและสิทธิของความเป็นมนุษย์เป็นสิทธิตามธรรมชาติ ที่เสริมสร้างความมั่นใจและอำนาจให้กับคนในชุมชนหรือในสังคมท้องถิ่น เพื่อเป็นพลังในการเรียนรู้ สร้างสรรค์ ผลิตรายใหม่ และการถ่ายทอดภูมิปัญญา

ชัยนต์ วรรณระภา (2521, หน้า13) กล่าวว่าวัฒนธรรมหรือวิถีชีวิตของคนในสังคมหนึ่ง ๆ เป็นสิ่งที่คนในสังคมนั้นยอมรับร่วมกันว่ามีประโยชน์ และมีคุณค่าที่ก่อให้เกิดความสัมพันธ์อันดีระหว่างคนในสังคมภายใต้เงื่อนไขชุดหนึ่ง อีกทั้งเป็นแบบแผนในการกำหนดพฤติกรรมของคน ดังนั้นแต่ละสังคมจึงได้มีการปลูกฝังและถ่ายทอดวัฒนธรรมจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ทั้งนี้เพื่อความอยู่รอดของสังคม

กาญจนา แก้วเทพ (2537, หน้า81) กล่าวว่า วัฒนธรรม เป็นวิถีทางและแบบฉบับในการดำเนินชีวิตของชุมชนที่ได้ปฏิบัติสั่งสมกันมารวมทั้งความคิดต่าง ๆ ที่คนได้กระทำ สร้างถ่ายทอด สะสมและรักษาไว้จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง อาจอยู่ในรูปแบบของความรู้ การปฏิบัติ และความเชื่อ ตลอดจนวัตถุสิ่งของอันเกิดจากการคิด การกระทำของมนุษย์ เมื่อพิจารณาในแง่นี้ วัฒนธรรม คือ ความรู้สึนึกคิด การปฏิบัติของมนุษย์เอง เป็นชีวิตส่วนรวมของมนุษย์ในการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน มนุษย์สร้างวัฒนธรรมจากชีวิตของเขา จึงกล่าวว่า วิถีของวัฒนธรรมจะครอบคลุมถึงวิถีชีวิตการทำงานมาหากิน และระบบเศรษฐกิจ

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2536, หน้า 73) ให้ความหมายของวัฒนธรรมว่า วัฒนธรรม หมายถึง วิถีชีวิตของมนุษย์ในแต่ละสังคม อันเป็นผลของการที่มนุษย์เรียนรู้จากธรรมชาติและจากสังคมมนุษย์ด้วยกันแล้วสั่งสมประสบการณ์ที่เรียนรู้แล้วไว้ปรับตัว ถ่ายทอด และปรับเปลี่ยนตามเหตุ ปัจจัยที่ไม่เคยหยุดนิ่ง แต่จะเคลื่อนไหวไปตามกฎอนิจจังของสรรพสิ่ง

เมื่อพิจารณาความหมายของวัฒนธรรม พบว่าวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ การสร้างสม การสืบต่อและการถ่ายทอดวัฒนธรรม มีการเกิด การเจริญเติบโต การเปลี่ยนแปลง การเสื่อมสลายเช่นเดียวกับชีวิตมนุษย์ วัฒนธรรมเกิดขึ้นเมื่อมนุษย์ที่อยู่บริเวณใกล้เคียงกันในสังคมเดียวกันสร้างความตกลงกันว่าจะยึดระบบไหนดี พฤติกรรมใดบ้างที่จะถือเป็นพฤติกรรมที่ควรปฏิบัติและมีความหมายอย่างไร แนวความคิดใดจึงเหมาะสม ข้อตกลงเหล่านี้คือการกำหนดความหมายให้กับสิ่งต่าง ๆ ในสังคม เพื่อว่าสมาชิกของสังคมจะได้เข้าใจตรงกันและยึดระบบเดียวกัน อีกนัยหนึ่งเราอาจเรียกระบบที่สมาชิกในสังคมตกลงในความหมายนี้ว่า ระบบสัญลักษณ์ ดังนั้น วัฒนธรรมก็คือระบบสัญลักษณ์ในสังคมมนุษย์ที่มนุษย์

สร้างขึ้น เมื่อสร้างขึ้นมาแล้วก็สอนให้คนรุ่นหลังปฏิบัติตาม ฉะนั้นวัฒนธรรมจึงต้องมีการเรียนรู้และการถ่ายทอด เมื่อมนุษย์เรียนรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรม มนุษย์ก็รู้ว่าอะไรคือขนบธรรมเนียมประเพณีของสังคม และส่วนใหญ่จะรู้ว่าอะไรควร อะไรไม่ควรทำ ความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมและพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคม จึงเป็นความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดมาก

วัฒนธรรมสามารถแบ่งออกเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ 2 ประเภท คือ

วัฒนธรรมที่เป็นวัตถุหรือเป็นรูปธรรม ได้แก่ สิ่งที่มีมนุษย์ได้คิดค้นสร้างขึ้น เป็นต้นว่าสิ่งของเครื่องใช้ในครัวเรือน เสื้อผ้า อาหาร และเครื่องมือในการประกอบอาชีพที่มนุษย์ใช้อยู่

วัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุหรือเป็นนามธรรม ได้แก่ แบบแผนในการดำรงชีวิต คำสอน ความคิด ความเชื่อ ศีลธรรม วิถีการกระทำ ฯลฯ

นอกจากการแบ่งเป็นประเภทของวัฒนธรรมออกเป็นวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุกับวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุแล้ว ในสังคมปัจจุบันยังมีวัฒนธรรมประจำถิ่นหรือเรียกกันว่าวัฒนธรรมย่อย เพราะในสังคมหนึ่ง ๆ จะประกอบไปด้วยกลุ่มคนต่าง ๆ ที่อยู่ร่วมกัน กลุ่มคนเหล่านี้อาจมีแนวความคิดที่แตกต่างกันไปตามวัฒนธรรมย่อย ดังนั้นวัฒนธรรมย่อย หมายถึงความรู้สึกรักคิด และการกระทำของกลุ่มสมาชิกในสังคมแตกต่างไปจากสมาชิกส่วนใหญ่ของสังคม เรียกว่าวัฒนธรรมหลัก เช่น ตำเนียง อาหาร ค่านิยม วิถีดำรงชีวิต (วัชรา คลายนาทร, 2530, หน้า 98 - 100) วัฒนธรรมย่อยที่สำคัญ ได้แก่ วัฒนธรรมในกลุ่มอาชีพต่าง ๆ วัฒนธรรมย่อยจะไม่ขัดต่อแนวปฏิบัติของสังคมนวม หรือวัฒนธรรมหลัก และในส่วนหนึ่งเป็นการเสริมให้แนวปฏิบัติของวัฒนธรรมหลัก ให้มีความแข็งแรง ดังนั้นเมื่อกล่าวโดยรวม ลักษณะที่สำคัญของวัฒนธรรมหลักและวัฒนธรรมย่อย ได้สรุปไว้ดังนี้

1. วัฒนธรรมเกิดจากการเรียนรู้ วัฒนธรรมไม่ได้เกิดขึ้นเองโดยสัญชาตญาณหรือโดยลักษณะทางชีวภาพของมนุษย์
2. วัฒนธรรมเป็นการถ่ายทอดจากสมาชิกรุ่นหนึ่งไปสู่สมาชิกรุ่นต่อไป วัฒนธรรมจึงถือได้ว่าเป็นมรดกทางสังคมมนุษย์ การถ่ายทอดวัฒนธรรมไปสู่สมาชิกรุ่นนั้น เป็นกระบวนการที่ใช้เวลาอันยาวนานหลายพันปี
3. วัฒนธรรม เกิดจากการรับรู้ร่วมกันทางสังคม วัฒนธรรมมิได้เป็นของผู้ใดผู้หนึ่งโดยเฉพาะ
4. วัฒนธรรมแสดงถึงรูปแบบของความคิดในการแสดงพฤติกรรม วัฒนธรรมของสังคมเกิดขึ้นโดยการร่วมกันกำหนดรูปแบบความคิดในการแสดงพฤติกรรมของสมาชิก โดย

สมาชิก คาดหวังว่าจะประพฤติปฏิบัติตามแนวความคิดที่รับรู้ร่วมกันขึ้น อย่างไรก็ตาม วัฒนธรรมเป็นเพียงรูปแบบของความคิดเท่านั้น แต่ในการแสดงพฤติกรรมจริงสมาชิกบางคน อาจไม่เป็นไปตามวัฒนธรรมของสังคมนั้น

5. วัฒนธรรมเป็นการสนองความต้องการและความพึงพอใจของสมาชิก วัฒนธรรมเกิดขึ้นสนองความต้องการของมนุษย์ ทั้งที่เป็นความต้องการทางร่างกาย เช่น ความหิวกระหาย และความต้องการทางจิตใจ เช่น ความต้องการอำนาจ และความสำเร็จอื่น ๆ ในชีวิต

6. วัฒนธรรมมีการปรับปรุง วัฒนธรรมมีความจำเป็นที่จะต้องได้รับการปรับปรุงเพื่อควบคุมสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ทั้งที่เป็นสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและสังคม

7. วัฒนธรรมมีบูรณาการ วัฒนธรรมแต่ละอย่างในสังคมหนึ่ง ๆ ย่อมมีความสอดคล้องระหว่างกันเป็นส่วนรวมของสังคม วัฒนธรรมแต่ละส่วนจะเสริมสร้างความมั่นคงระหว่างกัน เพื่อให้การแสดงพฤติกรรมระหว่างสมาชิกมีความกลมกลืนโดยไม่ขัดแย้งต่อกัน

วิถีชีวิต ระบบความเชื่อและพิธีกรรม

วิถีชีวิตของกลุ่มในสังคมมีการสืบทอดและพัฒนาต่อเนื่องกันมา การพูดถึงวิถีชีวิตของล้านนา หมายถึง การดำเนินชีวิตของประชาชนที่อาศัยในพื้นที่ภาคเหนือตอนบนบริเวณจังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน กลุ่มคนที่อาศัยในพื้นที่ดังกล่าวมีหลายชาติพันธุ์มีความเชื่อในศาสนา ประเพณี ภาษา อาหาร ท้องถิ่นของตนสืบทอดกันมา

○ สังคมชาวล้านนามีการสืบเชื้อสายมาจากไทยใหญ่ลัวะ และชาวเผ่าต่าง ๆ อีก 13 เผ่า การเกิดและการพัฒนาของวัฒนธรรมของชาวล้านนา มีพื้นฐานสำคัญอยู่บนสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และสังคมใกล้เคียงกัน

ดินแดนล้านนาเดิมนั้นเป็นเอกราช มีวัฒนธรรมเฉพาะทั้งภาษา การแต่งกาย การรับประทานอาหาร มีการถ่ายทอดความเป็นล้านนามาช้านาน ทั้งในรูปของขนบธรรมเนียม ประเพณี ถึงแม้ว่าหัวเมืองล้านนาจะแยกกันอยู่ตามลักษณะของภูมิประเทศอันเป็นที่ราบระหว่างภูเขา แต่ด้วยอิทธิพลของศาสนา และการสืบเชื้อสายเลือดล้านนามาแต่โบราณ ทำให้การประกอบอาหารที่ถ่ายทอดแก่กันและกันตลอดมา เป็นส่วนที่ทำให้อาหารและประเพณี วัฒนธรรมชาวภาคเหนือทุกหัวเมือง เป็นเอกลักษณ์ร่วมของท้องถิ่นและดินแดนล้านนา (มณี พยอมยงค์, 2529, หน้า 43)

ความเชื่อ หมายถึง การยอมรับข้อเสนออย่างใดอย่างหนึ่งว่าเป็นจริง ซึ่งการยอมรับที่ว่านี้ อาจเกิดจากสติปัญญา เหตุผล หรือความศรัทธาโดยไม่มีเหตุผลก็ได้ เมื่อบุคคลมีความเชื่อในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ก็มักจะมีทัศนคติ ความตั้งใจหรือการกระทำ พฤติกรรมความเชื่อ เกิด

พฤติกรรมความเชื่อนั้น ๆ เป็นความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน (สุพล รุจิพัฒน์และคณะ, 2533, หน้า 3) และ พันทิพย์ รามสูต (2531, หน้า 10) ได้กล่าวทำนองเดียวกันนี้ว่า ความเชื่อของบุคคลขึ้นอยู่กับความรู้สึกที่เขามีอยู่กับข้อมูลข่าวสารที่เขาได้รับจากแหล่งที่เขาเชื่อถือ โดยความเชื่อจะเป็นตัวกำหนด พฤติกรรม อีกต่อหนึ่ง นั่นคือบุคคลจะกระทำหรือไม่กระทำสิ่งใดตามความเชื่อของเขา เป็นความเชื่อทางสังคม คือ ความเชื่อต่าง ๆ ของคนเป็นจำนวนมากในสังคมเดียวกัน และระบบสัญลักษณ์ คือ การให้ความหมายกับสิ่งต่าง ๆ ทั้งที่เป็นวัตถุ สิ่งของ หรือกิริยาท่าทาง ซึ่งสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้จะเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์

สมิทซ์ สระอุบล (2534) กล่าวว่า ความเชื่อเป็นพื้นฐานให้เกิดการกระทำสิ่งต่าง ๆ ทั้งด้านดี ด้านร้าย คนโบราณจึงสร้างศรัทธาให้เกิดแก่ลูกหลานให้สักการะและนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือศาสนา และสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ เช่น พระภูมิเจ้าที่ ผีปู่ตา เจ้าเข้าทรง เทพเจ้า เป็นต้น ความเชื่อทางศาสนายังเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของวัฒนธรรมของแต่ละสังคม เพราะเป็นตัวกำหนดขนบธรรมเนียมประเพณีบางอย่าง รวมทั้งเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของสมาชิกของสังคมด้วย ทั้งนี้เพราะความเชื่อทางศาสนามักจะระบุดึงความดีและความชั่ว ซึ่งทำให้ศาสนามีลักษณะที่เป็นศีลธรรม และมีบทบาทต่อการกำหนดพฤติกรรมของสมาชิกในสังคมได้

ความเชื่อทั่ว ๆ ไป หรือความเชื่อธรรมดาที่คนส่วนใหญ่จะมีอยู่ สามารถแบ่งย่อยออกไปได้เป็น 10 ประเภท ดังนี้

1. ความเชื่อปรากฏการณ์ธรรมชาติ ได้จากการการที่มนุษย์สมัยโบราณต้องอาศัยธรรมชาติเป็นอยู่ เมื่อฝนตกฟ้าร้องก็กลัว หรือเกิดฟ้าผ่าจนได้รับอันตรายก็เข้าใจว่าธรรมชาติลงโทษ หรือเมื่อน้ำท่วมใหญ่ หรือฝนแล้ง ก็ว่าพระเจ้าลงโทษ จึงหาวิธีการไหว้อ้อนวอนมิให้ท้านลงโทษ เป็นต้น

2. ความเชื่อเกี่ยวกับขากกลางบ้าน ความเชื่อข้อนี้เกิดเมื่อมนุษย์เจ็บป่วยไม่สามารถประกอบอาชีพ จะหายที่เป็นสมุนไพรมารักษา หายบ้างไม่หายบ้าง เพราะยาออกฤทธิ์ช้า เช่นคนเป็นปากนกกระจอกก็เอาเปลือกแควมาเคี้ยว เป็นตาแดงให้เคี้ยวกระเทียมป่า เป็นต้น

3. ความเชื่อเกี่ยวกับฤกษ์ยาม นิमित ผัน การประกอบพิธีต่าง ๆ ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญเพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตัวเองต่อไปภายหน้า เช่น ขึ้นบ้านใหม่ที่หาฤกษ์ยาม จะเดินทางไกลไปค้าขายก็หาฤกษ์ยามออกเดินทางไปทิศทางใดจึงจะดี ส่วนความฝันหรือนิมิตนั้น เชื่อว่าส่วนของความจริง ทำให้บางคนถือเอามาเป็นภาระในการกระทำต่าง ๆ ถ้าฝันดีก็หวังว่าจะโชคดีมีสุข หากฝันร้ายก็จะหาวิธีปิดเป่าโดยแก้ฝันตามแม่น้ำบ้าง ที่ทางแพร่งบ้าง ฯลฯ

4. ความเชื่อเกี่ยวกับลักษณะของคนและสัตว์ มนุษย์ได้คลุกคลีอยู่ด้วยกันเป็นเวลานาน ย่อมจะนำเอาลักษณะที่ดีของกันและกันมาพิจารณา แล้วสรุปเอาน่าจะเป็นอย่างไร น่าจะเป็นอย่างนั้น แล้วบอกเล่าสืบต่อกันมา เช่น บอกว่าคนที่หน้ากรือ คอสั้น ผมหัก ห้ามคบ หรือหญิงที่เดินกางแขนเหมือนชายเป็นสตรีโทษ ห้ามแต่งงานด้วย กรณีเกี่ยวกับสัตว์ เช่น ควายที่เจ้านามาช้างงานต้องควรวัวว่า ที่ตัวมีกีขัว ถ้ามีไม่ครบตามลักษณะที่กำหนดถือว่าไม่ดี เป็นต้น

5. ความเชื่ออันเนื่องมาจากศาสนา แต่ละศาสนาสอนให้เชื่อด้วยวิธีต่าง ๆ กัน แต่จุดหมายปลายทาง คือ ความสุขในชีวิตเช่นเดียวกัน เช่น ศาสนาคริสต์ สอนให้รักเพื่อนมนุษย์ ผู้กระทำความผิดมีการสารภาพบาปต่อพระเจ้าจะหมดบาปได้ ศาสนาพุทธสอนให้เชื่อในการกระทำ และผลของการกระทำ เป็นต้น

6. ความเชื่อเกี่ยวกับการทำมาหากินและอาชีพ มนุษย์ต้องประกอบอาชีพเพื่อความอยู่รอด การเพาะปลูกต่าง ๆ จะได้ผลดี จึงมีทั้งข้อห้ามและข้อปฏิบัติ เช่น ห้ามยืมเวลาปลูกข้าวโพด จะทำให้ข้าวโพดมีเมล็ดห่าง เวลาต้นไม่มีดอกช่อ ห้ามชี้จะทำให้ผลเน่า ฯลฯ

7. ความเชื่อเกี่ยวกับประเพณีแต่ละภูมิภาคมีประเพณีและความเชื่อของแต่ละท้องถิ่น และมีการประกอบพิธีตามความเชื่อในประเพณีอยู่ด้วย เช่น ประเพณีชิงเปรตในภาคใต้ ประเพณีทำบุญคูณลานในภาคอีสาน ประเพณีสงกรานต์ในภาคเหนือ เป็นต้น

8. ความเชื่อเรื่องเคล็ดและแก้เคล็ด มนุษย์มีความเชื่อว่าสิ่งที่ไม่ดีจะกลายเป็นดีได้แก้เคล็ดแล้ว เช่น เชื่อว่าอายุเท่านั้นเท่านั้นจะถึงฆาต ก็ทำพิธีสืบชะตาต่ออายุ เป็นต้น

9. ความเชื่อเกี่ยวกับนรก สวรรค์ ชาต ภพ เป็นความเชื่อของมนุษย์ที่มีมานานแล้วว่า ถ้าทำไม่ดีจะตกนรกถูกขมบาลทรมาน ถ้าทำดีจะมีสุขขึ้นสวรรค์ เชื่อว่าตายแล้วไปเกิดในชาติหน้าต่อ ๆ ไป

10. ความเชื่อเกี่ยวกับเลขดี เลขร้าย วันดี วันร้าย ตัวเลขนับว่าเป็นสิ่งที่เชื่อว่าจะให้คุณให้โทษแก่มนุษย์ เช่น ชาวตะวันตกเชื่อว่าเลข 13 เป็นตัวเลขอัปโชค ก็จะหลีกเลี่ยงการกระทำเกี่ยวกับเลขนี้ คนไทยเชื่อว่า เลข 9 ดี ทำอะไรก้าวหน้าก็จะประกอบพิธีในวันที่เป็นเลขเก้า

ความเชื่อที่แฝงไว้ด้วยความกลัว หรือความเชื่อทางไสยศาสตร์ เป็นความเชื่อที่ฝังทางดีที่ให้คุณและทางร้ายที่ให้โทษ ความเชื่อที่แฝงไว้ด้วยความกลัวแบ่งได้เป็น 3 ประเภท ดังนี้

1. ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ เป็นการใช้พลังหรืออำนาจเหนือธรรมชาติมาให้เกิดผล มีการใช้คาถาอาคมเสกเป่า เช่น การทำเสน่ห์ยาแฝดทำให้คนรัก คาถาบิดไส้ ทำให้คู่อธิถึงแก่ความตาย หรือคาถากำกับผีไม่ให้มารบกวนทำอันตรายแก่คน ฯลฯ

2. ความเชื่อเรื่องโชคกลาง จะมีอยู่เสมอแล้วที่กักเอาว่าเป็นความจริง เช่น ตาเขม่นข้างซ้ายจะโชคดี ตาเขม่นข้างขวาจะโชคร้าย ขณะออกเดินทางมีสัตว์คมาตายต่อหน้าจะเคราะห์ร้ายให้ระวังการเดินทาง เป็นต้น

3. ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยจะมีอำนาจลึกลับมากกระทำให้เป็นไปต่าง ๆ นานา เช่น เชื้อการเข้าทรง แก้วบน การเคารพกราบไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ทำให้กำลังใจเข้มแข็ง สามารถเผชิญและต่อสู้กับปัญหาหรืออันตรายที่จะมาถึงได้

ดังนั้นความเชื่อในวิญญาณบรรพบุรุษที่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับโครงสร้างอำนาจภายในครอบครัว ระบบเครือญาติเป็นพื้นฐานของระบบความเชื่อในสังคม วัฒนธรรมที่ครอบครัวและระบบเครือญาติเป็นแกนกลางในการตัดสินใจ โครงสร้างครอบครัวและเครือญาติมีการรวมตัวเป็นปีกแผ่นและแน่นแฟ้น ความเชื่อในการให้ดูแลและโทษของวิญญาณบรรพบุรุษต่อลูกหลานที่มีชีวิตอยู่ เป็นการเสริมดวงในการตัดสินใจ และการควบคุมกฎระเบียบของพ่อหรือผู้อาวุโสใน ครอบครัว (Swanson, 1969 อ้างใน ยศ สันตสมบัติ, 2537, หน้า 203)

หากถือว่าความเชื่อเป็นสิ่งที่ไม่ได้เกิดจากพื้นฐานที่เป็นระบบ มีการควบคุมปัจจัยเงื่อนไขตัวแปรต่าง ๆ อันเป็นวิธีการของศาสตร์สมัยใหม่แล้ว ความเชื่อจึงเป็นองค์ประกอบหนึ่งของปรากฏการณ์ทางศาสนาที่กว้างใหญ่ไพศาล ความเชื่อทางศาสนา คือ ความเชื่อทุกชนิด ที่ว่าด้วยมนุษย์ วัฒนธรรม หรือธรรมชาติ ที่มีใช้ผลผลิตของการค้นคว้า การวิจัยแบบวิทยาศาสตร์ กับทั้งยังได้รับการวางเป็นแบบแผนสืบต่อกันมาเป็นวัฒนธรรมศาสนาคือ ความเชื่อในภูตผีปีศาจ วิญญาณ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย คือ การขยายความสัมพันธ์ทางสังคมของมนุษย์ออกไปสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือมนุษย์ หรือพลังเหนือมนุษย์เหนือธรรมชาติ คือ การบูชา การบวงสรวงเช่น ไหว้ พิธีกรรม เพื่อสร้างสัมพันธภาพที่ดีกับวิญญาณซึ่งมนุษย์เชื่อว่าอำนาจเหล่านั้นสามารถควบคุม วิถีทางของธรรมชาติหรือวิถีทางของมนุษย์ (ฉลาดชาย รมิตานนท์, 2527, หน้า 31-32)

ดังนั้นความเชื่อจึงมีบทบาทสำคัญในการกระทำ และมีการสืบทอดต่อกันเรื่อยมา โดยที่ความเชื่อถือ ความคิดที่มนุษย์ยอมรับและยึดถือ ปรากฏการณ์บางอย่างของกลุ่มชนที่เกิดจากการปฏิบัติกิจกรรมของชุมชน โดยการประกอบพิธีกรรม

พิธีกรรม หมายถึง การกระทำอันเนื่องมาจากระบบความเชื่อต่าง ๆ พิธีกรรมมักเป็นส่วนประกอบของไสยศาสตร์ ซึ่งชุมชนให้ความสนใจและปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด เพราะ พิธีกรรมมักตอบสนองความต้องการของมนุษย์ในด้านหน้าที่ ประโยชน์ของพิธีกรรมจำเป็นต้องกล่าวถึงศาสนา เพราะศาสนาเป็นระบบความเชื่อที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อบุคคลและการดำรง

ชีวิตในสังคม บุคคลจะปฏิบัติพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อนั้น (ศิริลักษณ์ สุดากุล, 2532, หน้า 5) ความเชื่อทางศาสนาเป็นเรื่องยึดเหนี่ยวและบุคคลจะกระทำพิธีกรรมเกี่ยวข้องกับความเชื่อนั้น อันเป็นพลังที่จะรวมกลุ่มเข้าด้วยกันให้เป็นปึกแผ่นเพื่อความอยู่รอดของกลุ่ม โดยศาสนามีหน้าที่ 4 ประการ คือ (Durkheim, 1971 อ้างใน จิตยา สุวรรณชัย, 2529)

1. ทำหน้าที่ในการเตรียมและจัดวินัย หน้าที่นี้จะเป็นส่วนที่พิธีกรรมของศาสนาจะหัดให้บุคคลมีระเบียบวินัยด้วยตัวของตัวเอง เตรียมตนเพื่อชีวิตในสังคม

2. หน้าที่ในการยึดเหนี่ยวหรือผนึกเข้ากับสังคม ศาสนา และพิธีกรรมจะทำหน้าที่ในการที่จะสร้างความหมายของการที่มนุษย์จำเป็นต้องอยู่ร่วมกัน มีอารมณ์และความรู้สึกทำนองเดียวกันตลอดจนแสดงออกในแนวเดียวกัน เป็นการสร้างพลังของการรวมกลุ่ม

3. หน้าที่ในการผนวกและรื้อฟื้นศาสนาและประเพณี จะทำหน้าที่สร้างศรัทธา ความยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณีให้คงอยู่

4. หน้าที่ในการสร้างความรู้สึกรักของคุณค่าและความสุขของการมีชีวิต พิธีกรรมทำให้เกิดความสุขในการมีชีวิตร่วมกัน พร้อมทั้งเป็นการลดความกดดันหรือเศร้าโศกในจิตใจเป็นการแสดงถึงการมีส่วนร่วมในความทุกข์หรือพิธีแต่งงานก็จะมีผู้มาแสดงความยินดีช่วยเหลือสิ่งเหล่านี้ทำให้ผู้ที่เกี่ยวข้องโดยตรง ตระหนักในผลของการเป็นสมาชิกของสังคมนั้น

พิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม และชุมชนได้สะท้อนถึงวิถีคิด ภูมิปัญญาของชาวบ้านที่ปรากฏอยู่หลากหลายทางสังคมและวัฒนธรรม เป็นแบบแผนทางวัฒนธรรม โดยใช้ความเชื่อทางศาสนา คือ สัญลักษณ์ โดยจัดประเภทพิธีกรรมออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. พิธีกรรมด้านการผลิตหรือเกี่ยวกับการทำมาหากิน พิธีกรรมเหล่านี้สะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากร โดยการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับสิ่งเหนือธรรมชาติที่มีพลังอำนาจเหนือกว่า

2. พิธีกรรมเพื่อสืบทอดความเป็นชุมชน ซึ่งสะท้อนให้เห็นความสามารถในการจัดการความสัมพันธ์ทางสังคม โดยมีหลักการร่วมกันอยู่ว่าเพื่อการดำรงอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน (ทวิช จตุรพฤษ, 2537, หน้า 7)

ดังนั้นพิธีกรรมจึงมิได้เป็นเพียงกิจกรรมที่เป็นแบบแผนทางวัฒนธรรมเพียงอย่างเดียว แต่การประกอบพิธีกรรมได้สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ในด้านต่าง ๆ ได้อย่างกลมกลืนและแสดงออกถึงความเชื่อ และวัตถุประสงค์ของพิธีกรรมนั้น เพื่อให้สมาชิกของชุมชนมีความสามัคคี มีการเรียนรู้และสืบทอดต่อกันไป นำไปสู่ความสัมพันธ์ที่มีความเกื้อกูลของสมาชิกในชุมชนในการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมต่อไป

ภูมิปัญญาชาวบ้านและภูมิปัญญาท้องถิ่น

ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นแกนหลักของการมองชีวิต การใช้ชีวิตอย่างมีความสุข ซึ่งมีความเหมาะสมในแง่ของปัจเจกบุคคล ในแง่ของสังคมหมู่บ้าน ไม่ใช่ปัจเจกบุคคลในลักษณะของจิตนิยม แต่เป็นปัจเจกบุคคลสมัยใหม่ การอธิบายชีวิตของชาวบ้านอธิบายจากหมู่บ้าน ไม่มีลักษณะปัจเจกสังคมสมัยใหม่ การอธิบายชีวิตของชาวบ้านอธิบายจากตัวฉันซึ่งไม่ได้อยู่โดด ๆ แต่ตัวฉันเกี่ยวเนื่องไปถึงครอบครัว เครือญาติ สิ่งแวดล้อม การทำมาหากินและอื่น ๆ ปัจเจกและสังคมจึงไม่ใช่ 2 เรื่องที่แยกจากกัน แต่เกี่ยวเนื่องโยงใยกัน (วิจิต นันทสุวรรณ, 2528, หน้า 6) วิธีการจัดการ วิธีการชี้แนะ และการริเริ่มเสริมต่อของนักปราชญ์ในท้องถิ่นหรือกลุ่มชน ภูมิปัญญาชาวบ้านล้วน สัมผัสออกมาจากความรอบรู้ ประสบการณ์ ผนวกกับญาณทัศนะ (สุทริวงศ์ พงศ์ไพบูลย์, 2540, หน้า 43) ที่มาของภูมิปัญญาชาวบ้านจากการถกเถียง ประสพการณ์ทางโลกของชาวบ้าน ซึ่งเกี่ยวข้องกับความเป็นจริงในสังคมในวิถีชีวิตแบบพื้นบ้าน มีมรดกทางวัฒนธรรมเป็นแนวทางพื้นฐานภูมิปัญญา จากการที่ชาวบ้านรับประสบการณ์ รับการถ่ายทอด คือ

1. การถ่ายทอดประสบการณ์ต่างวัย ตั้งแต่เกิดถึงตาย ลำดับในการแบ่ง 5 ชั้น หรือ 5 ช่วงวัย คือ ช่วงวัยเด็ก ช่วงหนุ่มสาวจนอายุบวชเรียน
2. การเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับสถาบันต่าง ๆ ในหมู่บ้าน ถึงแม้ภูมิปัญญาเกิดจากการสรุปประสบการณ์ชีวิตของคน แต่สถาบันมีส่วนในการถ่ายทอดประสบการณ์ของคนรุ่นหนึ่งไปสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ครอบครัวจะมีบทบาทในการถ่ายทอดภูมิปัญญา เครือญาติ การทำมาหากิน และพิธีกรรมประเพณี ความเชื่อ
3. เป็นการเรียนรู้เชิงประจักษ์ กระบวนการเรียนรู้หรือการถ่ายทอดระหว่างวัยของชาวบ้านจึงยืดหยุ่น อนุญาตให้ชาวบ้านแต่ละคนได้มีประสบการณ์ตรงจากการปฏิบัติจริง

ภูมิปัญญาชาวบ้านจากการถ่ายทอด เป็นสิ่งที่ถ่ายทอดจากบรรพบุรุษหรือเราเรียกว่า "มรดกทางวัฒนธรรม" เป็นประสบการณ์ถกเถียงจากชีวิตเอาไว้ มีชาวบ้านสืบทอดต่อกันมา

1. ภูมิปัญญาจากประสบการณ์การใช้ชีวิตในธรรมชาติ อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตกับธรรมชาติ
2. ภูมิปัญญาจากประสบการณ์อยู่ร่วมกัน มีค่านิยมใจกลางอยู่ที่การมีชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างสันติ
3. ภูมิปัญญาจากประสบการณ์เฉพาะด้าน เช่น การทำมาหากิน การรักษาโรค

ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง การที่ชาวบ้านสามารถรักษาหมู่บ้านคงสภาพท้องถิ่นไว้ได้ สืบกันมาช้านานจนถึงทุกวันนี้ เพราะชาวบ้านมีการแสวงหาทางออกตอบสนองสิ่งที่ท้าทาย มีการปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมตามกาลเวลา และสภาพแวดล้อมรอบตัวอยู่ตลอดเวลา วิธีการปฏิบัติซึ่งชาวบ้านได้จากประสบการณ์ แนวทางแก้ไขในแต่ละเรื่อง แต่ละสถานการณ์ แต่ละสภาพแวดล้อม ซึ่งมีเงื่อนไขปัจจัยเฉพาะแตกต่างกันไปนั้น เรียกโดยสรุปได้ว่าภูมิปัญญา ท้องถิ่น

การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น ไม่ได้หมายถึงว่าจะต้องย้อนกลับไปสู่ออดีต แต่หมายถึงการที่จะก้าวไปข้างหน้าด้วยการปรับเปลี่ยนที่อยู่บนฐานเดิม

การศึกษาภูมิปัญญา ไม่ควรมองที่ตัวบุคคลหรือกิจกรรม แต่ควรมองระบบความคิดของชาวบ้าน การสั่งสมความรู้ สภาพสังคม สภาพแวดล้อม ปัจจัย เหตุผลมีเกณฑ์อย่างไร และสืบทอดเรียนรู้อย่างไร

วัฒนธรรมท้องถิ่น หรือวัฒนธรรมพื้นบ้านมีความหมาย 5 ประการ คือ

1. เป็นเรื่องสืบทอดกันมา
2. เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่แสดงให้เห็นวิถีชีวิต ความเชื่อ ขนบธรรมเนียม

ประเพณี ศิลปวัฒนธรรม

3. เป็นการสืบทอดข้อมูล เช่น การบอกเล่า การทำซ้ำ ๆ
4. เป็นแนวคิดดำเนินชีวิตประจำวันของชาวบ้านที่กระทำต่อกันมา ตั้งแต่

บรรพบุรุษถึงปัจจุบัน

5. เน้นการศึกษาเรื่องราว การเปลี่ยนแปลง และพฤติกรรมของชาวบ้าน

การถ่ายทอดภูมิปัญญาในชุมชน (จารูวรรณ ธรรมวัตร, 2531, หน้า 36-70) มีหลายวิธี ขึ้นอยู่กับกลุ่มเป้าหมายและเนื้อหาสาระที่ต้องการสื่อสาร เช่น การถ่ายทอดความรู้แก่เด็กต้องง่าย ไม่ซับซ้อน มีสิ่งดึงดูดใจและสนุกสนาน เช่น การเล่านิทาน การละเล่น และการลงทำเนื้อหานิทานเป็นเรื่องสร้างเสริมนิสัยและบุคลิกภาพที่สังคมต้องการ ส่วนใหญ่มุ่งเน้น จริยธรรม สร้างเสริมกตัญญูต่อบุพการี และอธิบายเหตุผลตอบข้อสงสัยของมนุษย์ เช่น ทำไมกาจึงมีสีดำ ทำไมสุนัขกับแมวจึงเป็นศัตรูกัน เป็นต้น ส่วนการถ่ายทอดความรู้ หรือภูมิปัญญาในวัยผู้ใหญ่มีหลาย รูปแบบ เช่น วิธีการบอกเล่า พิธีสู่ขวัญ พิธีทางศาสนา การเข้าร่วม พิธีกรรม การประกอบอาชีพการแสดงมหรสพ การอ่านหนังสือ คัดหนังสือ และการถ่ายทอดความรู้ด้วยวิธีการบอกเล่าในวัยนี้มีสาระประโยชน์ เป็นวิธีการเพิ่มพูนความรู้และการรวมกลุ่มทางสังคมเพื่อทำงานร่วมกันช่วยเหลือกันในโอกาสพิเศษ เช่น งานศพ และพิธีอยู่ไฟ โดยมีพระเทศน์ให้ฟัง มีผู้รู้ ผู้อาวุโส เป็นผู้เล่านิทานพื้นบ้าน นิทานชาดก หรืออ่านหนังสือผูกหรือโกลอนให้ฟัง

และสอดคล้องกับจริยธรรม มีเนื้อหาเป็นแนวปฏิบัติระหว่างบุคคล ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ คติการเวียนว่ายตายเกิด เรื่องบาปบุญ นรกสวรรค์ ส่วนเนื้อหาของพิธีกรรม เป็นการสร้างจิตสำนึกอันดีงามต่อตนเองและสิ่งที่ให้คุณ เป็นสิ่งถ่ายทอดปรัชญาชีวิต เพิ่มกำลังใจให้หลักการดำเนินชีวิต สำหรับมหรสพพื้นบ้านยังถ่ายทอดความรู้ หรือภูมิปัญญาด้านการประพันธ์ ด้านดนตรี การฟ้อนรำ และการประยุกต์วัฒนธรรมท้องถิ่น นอกจากนี้ยังมีวิธีถ่ายทอดภูมิปัญญาที่จำกัดเฉพาะกลุ่มราชสำนัก และกลุ่มผู้บวชเรียน โดยการจารหนังสือหรือเขียนหนังสือโบราณ

แม้ว่าวิธีการถ่ายทอดคติชาวบ้านเกือบทั้งหมด ถ่ายทอดโดยทางปากหรือคำพูด (Orally Transmitted) หรือนิทานชาวบ้านจำนวนมาก มีการบันทึกไว้และถ่ายทอดโดยตัวหนังสือ ซึ่ง (ห้องพันธุ์ มณีรัตน์, 2525, หน้า 6-7) กล่าวว่า คติชาวบ้านบางรูปแบบจำเป็นต้องอาศัยการเคลื่อนไหวอวัยวะต่าง ๆ ของร่างกายเป็นวิธีการถ่ายทอด เช่น วิธีการปรุงอาหาร การเล่นเกมสกีฬา และการละเล่นของเด็ก ซึ่งอาศัยการสังเกตเพียงอย่างเดียว นอกจากนั้น การทำลวดลายต่าง ๆ ทางศิลปะและการเขียนสัญลักษณ์ต่าง ๆ ก็ไม่สามารถถ่ายทอดโดยคำพูดเพียงอย่างเดียว

กล่าวโดยสรุป วิธีถ่ายทอดภูมิปัญญาที่มีรูปแบบหลากหลาย ตามเนื้อหาและกลุ่มเป้าหมาย วิธีที่นิยมใช้มากคือ การบอกเล่า การประกอบพิธีกรรม การแสดงมหรสพพื้นบ้าน ซึ่งทุกวิธีแอบอิงอยู่กับศรัทธาในอำนาจศักดิ์สิทธิ์ ศรัทธาในพุทธศาสนา ไม่นิยมกระบวนการเรียนรู้ที่ขาดศรัทธารองรับ (จารุวรรณ ธรรมวัตร, อ้างแล้ว)

จากความหมายและลักษณะของภูมิปัญญาชาวบ้าน จะเห็นว่าภูมิปัญญาชาวบ้านเกิดจากการนำความรู้ต่าง ๆ มาจัดระบบ วิเคราะห์ สังเคราะห์ด้วยตนเอง ซึ่งมีทั้งส่วนที่เป็นประสบการณ์โดยตรงของชีวิตผู้นั้น กลุ่มนั้น และส่วนที่รับจากความรู้ความคิดของผู้อื่น เกิดการสั่งสม สืบทอด การเรียนรู้และประสบการณ์ มีกระบวนการคิดและตัดสินใจแก้ปัญหา และแสวงหาทางออกในวิถีชีวิต มีการปรับประยุกต์ใช้อย่างเชื่อมโยงกับความรู้ใหม่บนรากฐานของวัฒนธรรมและพุทธศาสนา เพื่อการดำรงอยู่ของชาวบ้านและชุมชน

การถ่ายทอดวัฒนธรรม

วัฒนธรรม คือ ระบบสัญลักษณ์ที่มนุษย์สร้างขึ้น และมีใช้ระบบที่เกิดขึ้นโดยสัญลักษณ์ หมายความว่า วัฒนธรรม คือ สิ่งที่มนุษย์ต้องเรียนรู้และจะต้องมีการถ่ายทอด การถ่ายทอดลักษณะของวัฒนธรรมที่สำคัญ คือ วัฒนธรรมที่เกิดจากการเรียนรู้ ไม่ใช่เกิดจากการถ่ายทอดวัฒนธรรมทางชีวภาพ ทุกคนเรียนรู้วัฒนธรรมจากการที่ได้เติบโตในสังคมและ

สังคมนั้น มีวัฒนธรรมแบบเดียวกัน วัฒนธรรมเป็นมรดกทางสังคมที่สมาชิกของสังคมส่วนใหญ่เห็นว่าถูกต้องดีงาม และยึดถือปฏิบัติตาม มีการถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง เรียกว่าการถ่ายทอดวัฒนธรรม สัตว์ทั้งหลายในโลกกินและดื่มเมื่อเกิดความหิว ส่วนมนุษย์กินและดื่มเป็นเวลา โดยวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่กำหนดให้มนุษย์จะรู้สึกหิวเมื่อเวลารับประทานอาหารใกล้เข้ามา ระยะเวลาที่รับประทานอาหาร รูปแบบในการประกอบอาหาร สถานที่รับประทานอาหารจะแตกต่างกันไปแต่ละวัฒนธรรม

นอกจากมนุษย์เราจะถ่ายทอดวัฒนธรรมจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่งแล้ว มนุษย์อาจรับวัฒนธรรมบางส่วนมาจากสังคมข้างเคียงได้ แต่ทั้งนี้วัฒนธรรมที่รับมาจากสังคมข้างเคียงนั้น ไม่ขัดกับค่านิยมหลักของสังคมและสอดคล้องกับของเดิมที่มีอยู่ เมื่อสอดคล้องกัน ได้ก็จะค่อย ๆ รับกันไป และในที่สุดก็จะแยกไม่ออกว่าวัฒนธรรมส่วนใดเป็นของเดิม ส่วนใดรับมาจากสังคมอื่น การรับเอาวัฒนธรรมจากสังคมอื่นมาในระยะแรกอาจจะเรียกได้ว่าเป็นการยืมวัฒนธรรม (ประเสริฐ แยมกลิ่นฟูง, 2534, หน้า 32) แต่เมื่อต่อ ๆ มา การยืมก็จะเป็นการรับ การยืมและการรับวัฒนธรรมนั้นเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม จะเห็นได้ว่าการถ่ายทอดวัฒนธรรมในสังคมเดียวกันคือการสืบทอดวัฒนธรรมในแนวตั้ง จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่พ่อแม่อบรมสั่งสอนลูก ส่วนการถ่ายทอดวัฒนธรรมจากสังคมหนึ่งไปสู่อีกสังคมหนึ่ง เป็นการถ่ายทอดวัฒนธรรมในแนวนอนและเป็นการที่สังคมหนึ่งยอมรับวัฒนธรรมของสังคมอื่น โดยที่ฝ่ายวัฒนธรรมใหม่ละทิ้งวัฒนธรรมของตัวเองบางส่วน ทำให้เกิดการผสมกลมกลืนทาง วัฒนธรรมจนทำให้สูญเสียเอกลักษณ์ของเดิมไป อย่างไรก็ตาม วัฒนธรรมเปรียบเหมือนชีวิตที่มีการเกิดวิวัฒนาการและมีการเสื่อมสลาย รวมทั้งมีการเกิดใหม่ วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่เป็นตัวกำหนดการสูญสิ้นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นนั้น

กระบวนการถ่ายทอดวัฒนธรรมเป็นกระบวนการทางการศึกษาอย่างหนึ่งเป็นการถ่ายทอดต่อ ๆ กันมาในท้องถิ่นของคน จึงเป็นกระบวนการศึกษาหาความรู้ได้ตามอัธยาศัย หรือบางอย่างก็ได้รับรู้จากการปฏิบัติโดยไม่รู้ตัว กระบวนการถ่ายทอดวัฒนธรรม จึงเป็นกระบวนการศึกษาที่สามารถเรียนได้ตามความต้องการและความสะดวกของผู้สอนผู้เรียน และในขณะเดียวกันวัฒนธรรมที่มีอยู่ก็ย่อมมีการเปลี่ยนแปลง ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงที่มนุษย์ประดิษฐ์และสร้างขึ้นที่สำคัญคือการเปลี่ยนแปลงทางด้านค่านิยม บรรทัดฐานและระบบสัญลักษณ์ต่าง ๆ ในสังคมนั้น ๆ การเปลี่ยนแปลงในแง่สิ่งของเครื่องใช้เกิดขึ้นได้ง่าย แต่การเปลี่ยนแปลงในเรื่องค่านิยมและสัญลักษณ์ทางสังคมจะต้องใช้เวลานานและยากกว่า และขณะเดียวกันวัฒนธรรมทางภาษาเป็น ผลผลิตทางวัฒนธรรมที่มนุษย์สร้างขึ้น จึงมีการแก้ไขเปลี่ยนแปลงให้เหมาะสมกับสภาวะแวดล้อม สำหรับวัฒนธรรมอาหารล้านนา มีการถ่ายทอด

วัฒนธรรมความเป็นล้านนามาช้านานที่อยู่ใน รูปขนบธรรมเนียมประเพณีทางการรับประทานอาหาร อาหารหลักของชาวเหนือ คือ ข้าวหนึ่ง กับข้าวก็เป็นประเภทน้ำพริกอ่องที่เป็นอาหารท้องถิ่น

ลักษณะสำคัญของการศึกษา ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาใดก็ตาม สิ่งที่สำคัญที่สุดคือการสร้างคุณภาพให้กับบุคคลในสังคมมีความต่อเนื่องและมีเสถียรภาพ (ชูเกียรติ ธีสุวรรณ์, 2534, หน้า 5) กระบวนการที่เป็นวิถีทางให้ระบบการศึกษาทำหน้าที่ดังกล่าวได้ คือ กระบวนการขัดเกลาทางสังคมซึ่งไม่เพียงแต่จะมีหน้าที่ในด้านการถ่ายทอดวัฒนธรรม ถ่ายทอดความรู้และทักษะที่จำเป็นเท่านั้น แต่ยังเป็นกระบวนการที่ช่วยในการพัฒนาบุคคลในทางที่สังคมต้องการให้บุคคลเรียนรู้ การปรับตัวเข้ากับวิถีชีวิตและมีทักษะที่จำเป็นสำหรับการดำรงชีวิต กระบวนการดังกล่าวนี้เป็นกระบวนการสองทางคือ ในขณะที่สมาชิกใหม่เรียนรู้วัฒนธรรมหรือวิถีชีวิตแนวความคิดค่านิยมของสมาชิกเก่า สมาชิกเก่าก็ได้เรียนรู้สิ่งเหล่านั้นจากสมาชิกใหม่ด้วย แต่เนื่องจากการศึกษาเป็นกระบวนการต่อเนื่องตลอดชีวิต การขัดเกลาแบบไม่เป็นทางการจึงเกิดขึ้นตลอดเวลา

ดังนั้นการมองภาพทางสังคมของการศึกษา จึงไม่อาจจะละเลยประเด็นในเรื่องการขัดเกลาทางสังคม ซึ่งเป็นวิถีทางหรือการถ่ายทอดวัฒนธรรมและการพัฒนาอัตตะ (Self) ของบุคคลไปได้ (ชนิดา รัศมีพลเมือง, 2534) ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่แสดงถึงความเจริญงอกงามของบุคคลและสังคม เกิดจากการที่มนุษย์กำหนดขึ้นมาและได้มีการถ่ายทอดสืบต่อกันไป โดยการเรียนรู้ให้ประสบการณ์จากรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง การถ่ายทอดวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น แต่ละวัฒนธรรมต่างก็มีความแตกต่างกันไปตามความมุ่งหวังระยะเวลาและสถานการณ์ (สนิท สมัครการ, 2534, หน้า 5) กระบวนการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมเป็นลักษณะการเรียนรู้ที่เกิดจากการมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของมนุษย์ ได้แก่ การถ่ายทอดแนวความคิด การเรียนรู้ การเลียนแบบ สาเหตุที่มีการถ่ายทอดก็เนื่องจากวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือในการดำรงชีพของมนุษย์ (กมลรัตน์ หล้าสุวรรณ, 2527) การถ่ายทอดวัฒนธรรมที่ผ่านมาจะปรากฏในรูปของภาษา ศิลปะ ความเชื่อ ระเบียบประเพณีและวิชาชีพพื้นบ้าน ในกรณีพื้นที่นั้นมีวัฒนธรรมของตนเอง

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม

การเปลี่ยนแปลงทางสังคม หมายถึง การที่ระบบสังคม กระบวนการแบบอย่างหรือรูปแบบทางสังคม เช่น ขนบธรรมเนียมประเพณี ระบบครอบครัว ระบบการปกครอง รวมทั้งกระบวนการถ่ายทอดวัฒนธรรมได้เปลี่ยนแปลงไป ไม่ว่าจะเป็นการใดก็ตาม การเปลี่ยนแปลง

ทางสังคมนี้อาจเป็นไปได้ในทางก้าวหน้า หรือถดถอย เป็นไปอย่างถาวรหรือชั่วคราว โดยวางแผนให้เป็นไปหรือเป็นไปเอง และที่เป็นประโยชน์หรือให้โทษก็ได้ทั้งสิ้น (ณรงค์ เสงี่ยมประสา, 2530, หน้า 108 - 109) การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีผลกระทบต่อกระบวนการถ่ายทอดวัฒนธรรม ความเชื่อ พิธีกรรม และวิถีชีวิตของสมาชิกในสังคม มีทฤษฎีเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งประกอบด้วย

ทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ ทฤษฎีนี้มองสังคมเป็นระบบอันหนึ่ง ซึ่งประกอบด้วยส่วนหรือระบบย่อยต่าง ๆ ได้แก่ ระบบครอบครัว ระบบการผลิต ระบบการศึกษา ระบบการศาสนา ระบบการเมืองการปกครอง ที่ยึดเหนี่ยวและมีความสัมพันธ์กัน การเปลี่ยนแปลงอาจจะเกิดหรือเริ่มต้นได้ในทุกส่วนและส่งผลไปยังส่วนอื่น ๆ ซึ่งต้องถูกกระทบกระเทือนไปด้วย เช่น จะต้องมีการผลิตอาหารและสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ จะต้องมีการให้กำเนิด และอบรมสมาชิกใหม่ที่จะมาแทนสมาชิกเก่า จะต้องมีการมอบอำนาจปกครองให้บางคนเป็นผู้ใช้ จะต้องมีการควบคุมพฤติกรรมของบุคคลไม่ให้เป็นอันตรายต่อความสงบสุขส่วนรวม จะต้องมีการแบ่งปันทรัพย์สินในสังคมระหว่างคนที่มีอาชีพ และฐานะต่างกัน ร่วมกันแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในการอยู่ร่วมกันของมนุษย์เป็นเสมือนกลไกที่ทำงานเพื่อประโยชน์ของสังคม ดังนั้นเมื่อส่วนใดส่วนหนึ่งเปลี่ยนแปลง ส่วนอื่น ๆ ก็จะได้รับผลกระทบไปด้วย

เลนสกี (Lenski อ้างในจามะรี พิทักษ์วงศ์, 2529, หน้า 10-11) กล่าวถึงปัจจัย 5 ประการที่มีผลกระทบต่ออัตราการเปลี่ยนแปลงของสังคม

1. ต้นทุนความรู้ที่สังคมสะสมไว้ ยังมีมากยังมีการประดิษฐ์สิ่งต่าง ๆ ได้มาก เพราะการประดิษฐ์ คือ การเอาองค์ประกอบต่าง ๆ ที่มีอยู่แล้วมารวมกันในรูปใหม่ ยังมีชิ้นส่วนองค์ประกอบต่าง ๆ จำนวนมากก็ยังมีทางที่จะเอามารวมกันเป็นสิ่งใหม่ ๆ ได้ง่าย
2. จำนวนประชากรในสังคม ยังมีประชากรมากยังมีนักคิดค้นประดิษฐ์สิ่งต่าง ๆ ได้มาก แต่ถ้าจำนวนประชากรมากเกินไปจนขาดสมดุลระหว่างจำนวนทรัพยากรธรรมชาติกับจำนวนประชากร ก็อาจทำให้เกิดการหยุดนิ่งหรือถดถอยได้
3. การติดต่อกับสังคมอื่นยังมีการติดต่อระหว่างกันมาก ย่อมเอื้ออำนวยต่อการเปลี่ยนแปลง เพราะสามารถหยิบยืมวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน หรือมีการแพร่กระจาย (Diffusion) ของวัฒนธรรมได้
4. เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมมีมาก สังคมก็ต้องปรับตัวเปลี่ยนแปลงไปตามการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อม เช่น ชาวเขาที่เคยสามารถเร่ร่อน ทำการกสิกรรมแบบถางป่า ซึ่งเคยสามารถหวนกลับมาที่เดิมทุก 10 - 20 ปี อ้างตนว่า ป่าได้ขาดความอุดมสมบูรณ์เกิดจากการพังทลายของหน้าดิน ไม่สามารถทำกสิกรรมได้ต่อไป อาจจะต้องหยุดการเร่ร่อนหันมา

ทำกิจกรรมเป็นหลักแหล่ง และยอมรับเทคโนโลยีที่อื่นมาใช้ เช่น การใช้ปุ๋ยบำรุงดินเพื่อจะได้ทำกิจกรรมในที่เดิมได้นาน ๆ และต้องทำการผลิตเพื่อการค้ามากขึ้น เพื่อหาเงินมาซื้อเทคโนโลยีที่จำเป็นมาใช้ในการผลิต

5. ทักษะคติของสังคมต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมที่มีทัศนคติที่เอื้ออำนวยหรือสนับสนุนการเปลี่ยนแปลงการทดลองสิ่งใหม่ ๆ ย่อมมีอัตราการเปลี่ยนแปลงสูงกว่าสังคมที่ยึดมั่นในประเพณี โดยไม่ยอมรับการเปลี่ยนแปลงหรือการทดลองสิ่งใหม่ ๆ เลย

อร กุ้งแก้ว (2522, หน้า 3) ได้กล่าวถึงปัจจัยที่มีส่วนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในวัฒนธรรมเดิมของตนอันเป็นผลทำให้เกิดการปรับตัวเข้ากับวัฒนธรรมใหม่ หรือเป็นเรื่องของการยอมรับวัฒนธรรมใหม่ไปปฏิบัติในเรื่องใดเรื่องหนึ่งนั้น ขึ้นอยู่กับปัจจัยที่สรุปได้คือ

1. ผู้นำการเปลี่ยนแปลงต้องมีความสามารถในการวางแผน คาดคะเน มีความสามารถในการเลือกสื่อกลางในการติดต่อ
2. สิ่งปฏิบัติใหม่ ๆ หรือความคิดที่จะนำไปเผยแพร่เพื่อให้เกิดการยอมรับสิ่งใหม่ หมายความว่าสิ่งนั้นต้องนำไปปฏิบัติได้จริง ไม่ยุ่งยาก ประหยัดและเหมาะสมกับสิ่งที่มีอยู่แล้วในสังคม
3. ผู้รับการเปลี่ยนแปลง ซึ่งจะขึ้นอยู่กับลักษณะพื้นฐาน โดยทั่วไป ความสามารถในการรับข่าวสาร ตลอดจนทัศนคติที่มีต่อสิ่งใหม่ ๆ ต่อผู้นำการเปลี่ยนแปลงและต่อตนเอง
4. สภาพสังคมและวัฒนธรรม ได้แก่ สภาพสังคมและวัฒนธรรมเดิมจะเอื้ออำนวยต่อการยอมรับวัฒนธรรมใหม่ได้แค่ไหน อย่างไร เช่น ระบบการถือครองที่ดิน องค์การทางสังคม สภาพทางภูมิศาสตร์และทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนความเชื่อบางประการของคนในสังคม
5. สมรรถภาพในการดำเนินงานของสถาบันที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ สถาบันต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องจะทำให้กลุ่มคนนั้น ๆ เห็นถึงผลประโยชน์หรือเสียสละผลประโยชน์ในการยอมรับวัฒนธรรมใหม่ได้แค่ไหน เช่น สถาบันสินเชื่อ สถาบันวิจัยและส่งเสริมการเกษตร การตลาด สื่อมวลชน และโครงสร้างทางสังคม เป็นต้น

สังคมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอจะช้าหรือเร็วขึ้นอยู่กับเงื่อนไขและปัจจัยต่าง ๆ เช่น การพัฒนาเศรษฐกิจ การศึกษา การคมนาคม การสื่อสาร เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยเฉพาะวิถีชีวิตของคน (บรรพต วีระสัย, 2534, หน้า 20) กล่าวว่า “การเปลี่ยนแปลงมีปรากฏ ทั้งในส่วนที่โลกแห่งกายภาพ คือ พื้นดิน พื้นน้ำ ร่างกายของสิ่งมีชีวิต และโลกแห่งนามธรรม อันได้แก่ ความคิด ความเชื่อต่าง ๆ รวมทั้งส่วนที่เป็น

สังคมและวัฒนธรรม” เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมแล้วสิ่งที่ต้องเกิดขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ คือ การเกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านวัฒนธรรมซึ่งขึ้นอยู่กับทางเลือกปฏิบัติของคนในสังคม ความแตกต่างระหว่างพฤติกรรมในอุดมคติและที่ปฏิบัติจริง ย่อมปรากฏให้เห็นได้ชัดเจนในการเลือกปฏิบัติของคนในสังคม แต่โดยที่การปฏิบัติจริง ๆ นั้นกลับมีแนวโน้มที่จะรับเอาวัฒนธรรมหรือเฟื่องเลี้ยงค่านิยมในทางเศรษฐกิจมากกว่า เมื่อใดก็ตามที่ความคิดของคนในสังคมเปลี่ยนแปลงไป เมื่อนั้นย่อมมีการเปลี่ยนแปลงในด้านพฤติกรรม ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญอย่างยิ่งของการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม เนื่องจากวัฒนธรรมที่แท้จริงนั้น เป็นการเลือกปฏิบัติของคนในสังคมเอง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สีวิกา จรัสแสงเพชร (2535) ได้ศึกษาถึงสาระทางการศึกษาในพิธีกรรมของชาวไทยภูเขาเผ่าเหมี่ยน (เย้า) บ้านปากกลาง อำเภอปัว จังหวัดน่าน มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประเด็นสำคัญทางวัฒนธรรมของชุมชนชาวไทยภูเขาเผ่าเหมี่ยนใน 4 ด้าน คือ ความสัมพันธ์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ และการประกอบอาชีพ และวิเคราะห์สาระทางการศึกษาจากประเด็นของวัฒนธรรมเกี่ยวกับความเชื่อ การดำรงชีวิต ภูมิปัญญา และทักษะอาชีพของชาวไทยภูเขาเผ่าเหมี่ยน ผลของการวิจัยพบว่า พิธีกรรมได้สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตในด้านต่าง ๆ ของคนในสังคมชุมชน ได้แก่ ความเชื่อ ความสัมพันธ์ของคนในสังคม ซึ่งเป็นเครื่องมือจัดระเบียบสังคม เช่น พิธีสมานชิกในสังคมให้มีระเบียบวินัยตามที่สังคมกำหนด การเคารพนับถือวิญญาณบรรพบุรุษ และแสดงให้เห็นในด้านความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ คือการให้คุณค่าและยกย่องธรรมชาติว่ามีฤทธิ์เดชและมีบุญคุณต่อตน โดยรูปแบบความสัมพันธ์เป็นลักษณะของการพึ่งพาอาศัยซึ่งกัน และกัน

พันตรีวัลลภ มณีเชษฐา (2537) ได้ศึกษาถึงกระบวนการถ่ายทอดวัฒนธรรมอักษรธรรมล้านนา ในอดีตวัดมีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดอักษรธรรมล้านนา โดยอาศัยขั้นตอนของการบวชในพุทธศาสนา เพื่อจัดการศึกษาภายใต้การกำกับดูแลจากพระผู้เป็นอาจารย์ให้ไปนศึกษาตามที่กำหนด เนื้อหาส่วนใหญ่จึงเน้นในเรื่องศาสนา พิธีกรรม ความเชื่อ การอนุรักษ์จากผู้ที่มีความหวังเห็นสิ่งที่เคยมีคุณค่ามาแต่ในอดีตและมีความหวังไขความรู้ ภูมิปัญญาต่าง ๆ ของล้านนา ที่จารึกด้วยอักษรธรรมล้านนา ปัจจุบันการถ่ายทอดอักษรธรรมล้านนายังคงมีอยู่ในวงแคบ คือ ในบางวัด หมอยาพื้นบ้าน และมหาวิทยาลัยเชียงใหม่

รัชพล ปังพิบูลย์ (2538) ได้ศึกษากระบวนการถ่ายทอดการทอผ้าและวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการทอผ้าของชาวไทยทรงดำ การศึกษาครั้งนี้พบว่า ชาวไทยทรงดำมีกระบวนการ

ถ่ายทอดการทอผ้าสืบทอดกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ในกระบวนการสอนทอผ้าได้มีการพูดคุย แลกเปลี่ยนกันระหว่างผู้ถ่ายทอดและผู้รับการถ่ายทอด ทำให้ผู้ให้สามารถสอดแทรกความรู้ด้านต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีพได้อีกด้านหนึ่ง ผู้เกี่ยวข้องในกระบวนการถ่ายทอด ได้แก่ พ่อ แม่ และญาติพี่น้องที่มีความรู้เป็นผู้ให้การถ่ายทอดต่อบุตรหลานที่ยังไม่ได้รับการเรียนรู้ให้ได้รับการเรียนรู้ตามขั้นตอน จนสามารถปฏิบัติเองได้ เพื่อจะได้มีผ้าทอของชาวไทยทรงดำไว้ใช้ ในการเข้าร่วมกิจกรรมและพิธีกรรมของชุมชน

วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการถ่ายทอดการทอผ้า ประกอบด้วย ค่านิยม ความเชื่อและพิธีกรรมต่าง ๆ ซึ่งในการประกอบกิจกรรมเหล่านี้จำเป็นต้องใช้ผ้าที่ทอเองมาประดิษฐ์เป็นเครื่องแต่งกาย และอุปกรณ์เครื่องใช้ในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ จะนำผ้าที่ซื้อจากตลาดมาใช้แทนไม่ได้ จึงทำให้เกิดความจำเป็นจะต้องมีการถ่ายทอดการทอผ้าสืบทอดกันมา มิเช่นนั้นจะไม่สามารถเข้าร่วมประกอบพิธีกรรมตามวัฒนธรรมของชาวไทยทรงดำได้

ศุภกิจ เทพบัณฑิต (2539) ได้ศึกษาการชำระเอกลักษณ์ของชนกลุ่มน้อย กรณีศึกษาของคนไทยอีสานในภาคเหนือของประเทศไทย จากการศึกษาพบว่าชุมชนใช้กลไกทางสังคมหลายประการด้วยกันเป็นเครื่องมือ ในการธำรงรักษาเอกลักษณ์ของชุมชน กลไกเหล่านี้ได้แก่ ผู้นำ หรือผู้อาวุโสในชุมชน กลุ่มและองค์กรดั้งเดิมของชุมชน พิธีกรรม ความเชื่อ ประเพณีดั้งเดิมของอีสานเป็นกลไกที่มีประสิทธิภาพของชุมชน ส่วนขั้นตอนที่เป็นกระบวนการในการธำรงรักษาเอกลักษณ์ของชุมชนนั้น ชุมชนได้ใช้กลไกและวิธีการข้างต้นเป็นขั้น ๆ ช่วงแรก ๆ ใช้ผู้อาวุโสที่ไม่เป็นทางการในการไกล่เกลี่ย และเป็นที่พักทางด้านจิตใจให้แก่สมาชิกของชุมชน และใช้ภาษาอีสานและการติดต่อสื่อสาร รวมทั้งการกล่อมเกลา สั่งสอนเยาวชนรุ่นหลังเป็นการตอกย้ำความเป็นอีสานให้กับชุมชน การแสดงออกทางพิธีกรรม ความเชื่อ ประเพณีต่าง ๆ เช่น การแห่ประเวศ บุญบั้งไฟ บุญข้าวจี่ บุญข้าวสาก บุญประดับดิน พิธีกรรมเหล่านี้ทำให้ชุมชนโดดเด่นจากชุมชนรอบข้าง จึงทำให้สมาชิกของชุมชนเกิดความภาคภูมิใจ

พัชรี ยุติธรรม (2539) ได้ศึกษาการเลือกบริโภคอาหารของชาวชนบทภาคเหนือ การศึกษาครั้งนี้พบว่าปัจจุบันวิถีชีวิตชาวชนบทภาคเหนือที่อยู่ใกล้เมืองมีเปลี่ยนแปลง มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจ และโครงสร้างทางสังคม ทำให้สังคมเกษตรกรรมเปลี่ยนเป็นอุตสาหกรรม ที่ทำกินถูกซื้อเป็นโรงงาน วิถีชีวิตของคนในชนบทจึงเปลี่ยนไป ต้องทำงานแข่งขันกับเวลามากขึ้น แหล่งที่ได้มาของอาหารในปัจจุบัน ได้ตามร้านค้าของชำ แผงลอย รถเข็น มินิมาร์ท และห้างสรรพสินค้า ขณะเดียวกันกับลักษณะครอบครัวขยายได้เปลี่ยนเป็นครอบครัวเดี่ยวเพิ่มขึ้น

พฤติกรรมกรรมการบริโภคอาหารของครอบครัวเดี่ยวในชนบทภาคเหนือนิยมรับประทานอาหารสำเร็จรูป และอาหารนอกบ้านมากขึ้น เนื่องจากสมาชิกต้องใช้เวลาส่วนใหญ่ประกอบ

อาชีพนอกบ้าน ทำให้บทบาทการกล่อมเกลานในครอบครัวลดน้อยลงไป การกล่อมเกลามาจากภายนอกเข้ามาทำหน้าที่แทน คือ ร้านค้า สื่อโฆษณา เพื่อน และ โรงเรียน เด็กวัยรุ่นชอบรับประทานอาหารที่มีรสชาติแปลกใหม่ และที่สำคัญคือ ชอบบริโภคอาหารตามห้างสรรพสินค้าโดยเฉพาะร้านอาหารที่มีสาขามาจากต่างประเทศ

ส่วนในครอบครัวขยาย ยังคงมีบางครอบครัวที่ชอบบริโภคอาหารพื้นเมืองดั้งเดิมในอดีต และคงมีความเชื่อเกี่ยวกับเหตุผลข้ออ้าง และข้อแนะนำในการบริโภคอาหารแสดงของกลุ่มหญิงมีครรภ์ หญิงให้นมลูกอยู่บ้าง แต่มีส่วนน้อยที่กลุ่มดังกล่าวจะถือปฏิบัติตามผู้อาวุโส ส่วนมากจะปฏิบัติตามคำแนะนำของเจ้าหน้าที่สาธารณสุขที่เข้าไปรับบริการ

ปัจจุบันกลุ่มผู้สูงอายุส่วนมากจะเริ่มมีเหตุผลในการเลือกบริโภคอาหารมากขึ้น เนื่องจากพัฒนาทางด้านเทคโนโลยี และความเจริญเข้าสู่หมู่บ้าน โดยเฉพาะผู้สูงอายุหันมาให้ความสำคัญในด้านการศึกษากับบุตรหลานมากกว่าอดีต

ปัจจัยที่สำคัญ และมีบทบาทในการกล่อมเกลาคคนในชุมชน คือ เพื่อน สื่อมวลชน ร้านค้า ซึ่งเป็นปัจจัยแรงและกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม และวัฒนธรรม และส่งผลต่อพฤติกรรมกรรมการเลือกบริโภคอาหารต่อคนในชุมชน

นภัส ศิริสัมพันธ์ (2527) ศึกษา “พฤติกรรมกรรมการบริโภคของประชากรในเขตเทศบาลเมืองชลบุรี” เป็นการศึกษาเชิงปริมาณ วิธีการศึกษาแบ่งการสำรวจออกเป็น 4 ขั้นตอน คือ การทำสำมะโนโดยใช้แบบสัมภาษณ์ สอบถามผู้ประกอบการค้าอาหาร สุ่มตัวอย่างผู้ประกอบการค้าอาหารที่เป็นหญิง 23% ของผู้ประกอบการค้าทั้งหมด และสัมภาษณ์โดยใช้แบบสอบถามสัมภาษณ์ผู้บริโภค ผู้มาซื้ออาหารสำเร็จรูปจากแม่ค้า ซึ่งตกเป็นตัวอย่างโดยใช้แบบสัมภาษณ์จำนวน 441 ราย และสัมภาษณ์ตามถิ่นที่อยู่อาศัย สุ่มตัวอย่างกลุ่มแม่บ้าน 4% ของครัวเรือนในเขตเทศบาลทั้งหมด พบว่าประชากรในเขตเทศบาลซื้อหาอาหารสำเร็จรูปกินได้อย่างสะดวก ประชากรมีพฤติกรรมการกินที่ฟุ่มเฟือย ส่วนมากจะเป็นพฤติกรรมการกินเพื่อความบันเทิงมากกว่าจะให้อิ่มท้อง โดยมีปัจจัยอื่นเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น รสนิยมและความชอบหรือไม่ชอบอาหาร และยังพบข้อที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ คือ ในหมู่คนจีนหรือผู้มีเชื้อสายจีนไม่กิน เนื้อวัว เนื้อควาย ซึ่งเชื่อว่า วัว ควายเป็นสัตว์ใหญ่ที่มีคุณต่อมนุษย์

ชูเกียรติ มณีธร และคณะ (อ้างในรายงานการประชุมเชิงปฏิบัติการ 2527, หน้า98) ศึกษา “ความเชื่อเกี่ยวกับอาหารการกินในจังหวัดชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกของประเทศไทย” เป็นการศึกษาเชิงปริมาณ วิธีการศึกษาโดยการเลือกกลุ่มตัวอย่าง ในเขตเทศบาลเมืองของจังหวัดตราด จันทบุรี ระยอง และชลบุรี รวม 4 จังหวัด และใช้กลุ่มตัวอย่างที่อยู่นอกเขต

เทศบาล จังหวัดละ 2 ตำบล รวม 8 ตำบล มีอายุตั้งแต่ 15 ปีขึ้นไป รวม 550 คน เครื่องมือที่ใช้ คือ แบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับอาหารการกิน การวิเคราะห์ข้อมูล เป็นการหาความถี่และร้อยละของความเห็นของกลุ่ม ตัวอย่าง และทดสอบความแตกต่างของความคิดเห็นระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ตามตัวแปรโดยใช้ไคสแควร์ พบว่า ผลการเปรียบเทียบตามตัวแปรต่าง ๆ คำถามทั้งหมด 87 ข้อ เปรียบเทียบตามถิ่นที่อยู่ (ในและนอกเขตเทศบาล) พบแตกต่างกับ 59 ข้อ, เปรียบเทียบตามเพศ พบแตกต่าง 33 ข้อ, เปรียบเทียบตามอายุพบแตกต่าง 74 ข้อ, เปรียบเทียบตามระดับการศึกษาพบแตกต่าง 80 ข้อ, เปรียบเทียบตามอาชีพแตกต่าง 32 ข้อ, ที่มีพิสัยสำคัญทางสถิติระดับ .05

ความเชื่อที่กลุ่มตัวอย่างเชื่อก่อนข้างสูง แต่ตามหลักวิทยาศาสตร์ถือว่า ความเชื่อนั้นไม่ถูกต้อง เช่น กุ้ง ปลา เนื้อ เมื่อบีบมะนาวใส่ทำให้สุกได้ (63.82%) เด็ก ๆ ควรกินข้าวมาก ๆ จะทำให้โตเร็ว (60.18%) เด็กที่กินกับข้าวมาก ๆ จะเป็นตานขโมย (60.73%) ซึ่งควรหาทางแก้ไขโดยให้การศึกษาในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียน

เบญจา ยอดคำเนิน (2521) ได้กล่าวไว้ใน “ความเชื่อและบริโภคนิสัยของประชาชนภาคเหนือของไทย” ว่าแบบแผนของการรับประทานอาหารของคนในแต่ละสังคมถูกจำกัดอยู่ในกรอบของการเลือกอาหาร ด้วยปัจจัยต่าง ๆ หลายประการด้วยกัน เช่น ภูมิศาสตร์ ความสามารถในการผลิต การกระจายอาหาร สภาพทางเศรษฐกิจ และปัจจัยทางวัฒนธรรม และได้ให้ความหมายปัจจัยทางวัฒนธรรม คือ ความเชื่อ บริโภคนิสัย และขนบธรรมเนียมประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการรับประทานอาหาร ที่สมาชิกกลุ่มสังคมได้รับการเรียนรู้มาตั้งแต่เกิด และได้ยอมรับโดยปริยายว่า ความประเพณีหรือความเชื่อเหล่านั้นเป็นสิ่งที่ถูกต้อง พบว่าปัจจัยทางวัฒนธรรมเข้าไปมีบทบาทอย่างมากในพฤติกรรมกร “บริโภค” ของคน นับตั้งแต่การเลือกอาหาร การเตรียมอาหาร จนกระทั่งการจำกัดว่าบุคคลใด ในภาวะใด รับประทานอะไรได้บ้าง และอะไรบ้างที่รับประทานไม่ได้ พบว่าข้อปฏิบัติเกี่ยวกับการรับประทานอาหารในกลุ่มหญิงมีครรภ์ หญิงให้นมบุตร ทารกและผู้มีตำแหน่งพิเศษทางสังคมนั้นมีพื้นฐานมาจากความเชื่อทางศาสนา ความเชื่อพื้นบ้าน และค่านิยมทางวัฒนธรรม โดยมีมีการใช้ชื่ออาหาร รูปลักษณะของอาหาร เป็นหลักในการอธิบายความเชื่อ หรือค่านิยมนั้น

รัตนา พรหมวิชัย (2537) ศึกษาลาบจีน บทบาททางวัฒนธรรม กรณีศึกษาหมู่บ้านสันหลวงเหนือ หมู่ 10 ตำบลจันจว้าใต้ อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย จากการศึกษาพบว่าแม้ลาบจีนจะเป็นอาหารประเภทเนื้อดิบ ซึ่งอาจทำให้เกิดโรคพยาธิตัวตืด และโรคระบาดอื่นๆ เช่น โรคหริคิโนลิส และโรคแอนแทรกซ์ แต่ลาบจีนก็เป็นอาหารที่มีบทบาททางสังคมและวัฒนธรรมค่อนข้างสูง กล่าวคือ นอกจากจะเป็นอาหารที่กินเข้าไปเพื่อตอบสนองความต้องการ

ของร่างกายแล้ว ยังเป็นอาหารพิเศษที่มีรูป รส และกลิ่นที่ชัดเจนโดยเฉพาะทำให้เกิดอารมณ์และความรู้สึกที่ผูกพัน เป็นอาหารที่ใช้สื่อความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในสังคมตั้งแต่ระดับครอบครัวจนถึงชุมชน เป็นอาหารที่บ่งบอกถึงฐานะและสถานะภาพของบุคคล เช่น ความเป็นชาย-ความเป็นหญิง ความแข็งแรง-ความอ่อนแอ ความร่ำรวย-ความยากจน เด็ก-ผู้ใหญ่ เป็นต้น นอกจากนี้ลาบจิ้นยังเป็นสัญลักษณ์ของโชคกลาง และใช้เป็นสื่อสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติอีกด้วย

ในปัจจุบันพฤติกรรมกรรมการบริโภคลาบจิ้นของชาวบ้านยังคงดำรงอยู่อย่างเหนียวแน่น โดยมีปัจจัยที่ช่วยส่งเสริมหลายประการ เช่น การคมนาคมขนส่งที่สะดวกและการตลาดที่แพร่ขยายเข้าสู่หมู่บ้าน ทำให้ชาวบ้านหาซื้อเนื้อสัตว์และเครื่องปรุงได้ง่ายขึ้น นอกจากนี้ ระบบสังคมเครือญาติ ขนบธรรมเนียมประเพณี วิถีชีวิตชุมชนเกษตร และระบบการช่วยเหลือแรงงาน ทำให้ชาวบ้านมีการพบปะและรวมกลุ่มกัน นำไปสู่การสร้างสรรค้อันเป็นโอกาสที่มีการบริโภคลาบจิ้นกันเป็นประจำทั้งในครอบครัวและชุมชน ซึ่งก่อให้เกิดกระบวนการขัดเกลาทางสังคม เรียนรู้ความเชื่อ ค่านิยม และแบบแผนการบริโภคลาบจิ้นแก่สมาชิกชุมชนตั้งแต่วัยเด็ก ส่งผลให้มีการบริโภค ลาบจิ้นกันอย่างกว้างขวางในชุมชน

ดังนั้นเมื่อพบว่าลาบจิ้นมีบทบาททางสังคมและวัฒนธรรมอย่างลึกซึ้งเช่นนี้ จึงควรที่จะหันมาเน้นการควบคุมปัจจัยเสี่ยงที่อาจก่อให้เกิดโรคและความเจ็บป่วยมากกว่าที่จะมุ่งปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการกินเพียงอย่างเดียว เพราะการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมนอกจากเป็นสิ่งที่ทำได้ยากแล้ว การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการกินโดยไม่คำนึงถึงบทบาททางสังคมและวัฒนธรรมของอาหารชนิดนั้น อาจส่งผลกระทบต่อระบบความสัมพันธ์ของชุมชน อันเป็นโครงสร้างหลักของสังคมได้ ส่วนการส่งเสริมการอนุรักษ์อาหารพื้นบ้านชนิดนี้นั้น ควรพิจารณาถึงความพร้อมในการควบคุมและป้องกันโรคที่อาจมาจากการบริโภคอาหารชนิดนี้ด้วยเช่นกัน